

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо забезпечення права дітей і
молоді на участь в ухваленні рішень, які їх стосуються, в
Європейському Союзі, окремих
держав-членах Ради Європи*

***Анотація.** В Аналітичній записці викладено результати аналізу документів ООН, Ради Європи та законодавства Європейського Союзу щодо запровадження мінімальних правових стандартів у сфері захисту прав дитини, зокрема щодо захисту права дитини на власну думку і права брати участь в ухваленні рішень, які її стосуються.*

У межах дослідження проаналізовано законодавство України, Франції, Литви, Чехії, Норвегії, Ірландії.

***Ключові слова.** права дитини, найкращі інтереси дитини, стандарти у сфері захисту прав дитини, відповідальність батьків, опіка та піклування.*

Вступна частина.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини¹ (далі – Конвенція) визначає, що держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. Із цією метою дитині надається право бути заслуханою в будь-якому судовому чи адміністративному провадженні, що її стосується, безпосередньо або через відповідного представника чи організацію, у спосіб, сумісний із процесуальними нормами національного законодавства. Прийняття цього положення стало ключовим моментом у становленні прав дитини, оскільки дитину вперше було визнано як суб'єкта права, здатного формувати власну думку і висловлювати її задля прийняття рішень, які стосуються дитини.

Законодавство України певною мірою враховує міжнародні стандарти, якими передбачено гарантії реалізації права дитини на участь в ухваленні рішень, які її стосуються. Водночас законодавством не деталізована процедура щодо з'ясування думки дитини, тому на практиці це уможлиблює ухвалення рішень щодо дітей без з'ясування їхньої думки. Наприклад, відсоток з'ясування думки дитини суттєво відрізняється при розгляді різних категорій судових справ. Найчастіше думку дитини з'ясовували у справах про поновлення батьківських прав (41 %), позбавлення батьківських прав (25 %) та у справах про усиновлення дітей, старших за 5 років (22 %). Тим часом у справах про визначення місця проживання дитини, відібрання / повернення дитини, участь у вихованні дитини з'ясування думки дитини коливається в межах 10–13 %².

В умовах повномасштабної війни потреба в негайному реформуванні сфери захисту прав дитини в контексті забезпечення кожній дитині безпечного, благополучного й люблячого середовища, яке відповідає її найкращим інтересам і задовольняє індивідуальні потреби, обумовлена існуванням низки системних

¹ Конвенція про права дитини (Організація Об'єднаних Націй) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

² Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. URL: https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/component_1.pdf

проблем, зокрема це: безпрецедентні втрати дитячого населення з 24 лютого 2022 року; критична недостатність, а подекуди відсутність якісних освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних та інших послуг на рівні громад для дітей та їхніх сімей, що призводить до поглиблення складних життєвих обставин; зменшення чисельності сімей, задіяних у здійсненні альтернативного догляду, та погіршення якості послуг на фоні збільшення потреби в такому догляді; існування найбільшої в Європі мережі закладів інституційного догляду (1,5 % дитячого населення отримують догляд і виховання в закладах інституційного догляду) тощо.

На нашу думку, питання оновлення системи захисту прав дитини є актуальним, тому існує потреба у вивченні законодавчих підходів щодо забезпечення участі дітей і молоді у процесах прийняття рішень, що їх стосуються, в іноземних державах.

Основна частина.

Розвиток національного законодавства щодо забезпечення права дітей і молоді на участь в ухваленні рішень, які їх стосуються.

До законодавства, яке утворює систему захисту прав дитини, відносяться: Конституція України³, Конвенція про права дитини⁴, Сімейний кодекс України⁵, закони України «Про охорону дитинства»⁶, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»⁷, «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»⁸ тощо. Загальний механізм щодо забезпечення права на участь дітей у процесах прийняття рішень визначено в положеннях цивільного⁹ та сімейного законодавства.

Конвенцією про права дитини проголошено забезпечення першочергової уваги найкращим інтересам дитини, що має бути керівним принципом для тих, хто несе відповідальність за дитину. Якщо дитина позбавлена піклування з боку батьків (із різних причин, у тому числі через відсутність даних про батьків або грубу недбалість батьків щодо дитини), держава зобов'язана забезпечити дитині захист і піклування. Основними складовими принципу «врахування найкращих інтересів дитини» відповідно до сучасної правової доктрини вважаються: відношення самої дитини до ситуації, що склалася; врахування думки та бажання дитини щодо вирішення того чи іншого питання з урахуванням її віку, розумового та психічного розвитку; перевага у вирішенні питань щодо дитини на користь близьких родичів дитини (батька, матері, дідуся або бабусі, повнолітніх братів чи сестер тощо); дотримання засад рівності в реалізації дитиною своїх прав; забезпечення дотримання найкращих матеріальних умов,

³ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴ Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁵ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁷ Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

⁸ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

культурно-виховних, освітніх тощо¹⁰. Із ратифікацією Конвенції про права дитини Україна підтвердила обов'язок забезпечити не лише формальне впровадження зазначених положень у національне законодавство, а й їх фактичну реалізацію.

Національне законодавство відображає принцип пріоритетності прав та інтересів дитини, зокрема, статтею 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України) закріплено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹¹. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

У Законі України «Про охорону дитинства» (далі – Закон) під забезпеченням найкращих інтересів дитини розуміються дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Крім того, у Законі встановлено, що діти і батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини, і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили. Під час вчинення дій, пов'язаних із розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, у порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини. Для того ж, щоб виявити інтереси дитини, необхідно виконати низку законодавчо визначених процедур. Законодавство та існуюча судова практика передбачають такі інструменти, як опитування дитини судом, органом опіки та піклування і залучення психолога (експерта).

Нормами СК України врегульовано основні аспекти щодо врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя у сім'ї. Зокрема, визначено право дитини бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Також дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Передбачено, що суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Положення СК України регулюють окремі види правовідносин, для вирішення яких є обов'язковим врахування думки дитини. Установлено, що у випадках зміни прізвища обома батьками або одного з батьків прізвище дитини, яка досягла семи років, змінюється за її згодою. Питання щодо визначення місця

¹⁰ Кирильчук І. А. Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні місця її проживання у судовому порядку. *Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право*. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/3.pdf

¹¹ Врахування думки дитини: особливості процедури та релевантна судова практика. *Приватне життя та цивільні правовідносини*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/215459_vrakhuvannya-dumki-ditini-osoblivost-protseduri-ta-relevantna-sudova-praktika

проживання дитини, яка досягла десяти років, вирішується за спільною згодою батьків і самої дитини, а дитина, яка досягла 14 років – має право на самостійне визначення свого місця проживання.

Відповідно до СК України передбачено необхідність отримання згоди дитини на усиновлення, якщо дитина досягла такого віку та рівня зрілості, що може її висловити. Положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)¹² визначено, що розгляд справ про усиновлення відбувається за присутності дитини. Крім того, законодавством закріплено право дитини на самостійне звернення до суду з 14 років у разі, якщо предметом спору є обставини, що виникають із сімейних правовідносин.

Цивільним кодексом України регулюються правовідносини щодо встановлення опіки та піклування. Відповідно до нього опіка встановлюється над малолітніми особами (до 14 років), які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, а піклування встановлюється над неповнолітніми особами (з 14 до 18 років), які є сиротами або позбавлені батьківського піклування. При призначенні опікуна для малолітньої особи або піклувальника враховується бажання підопічного.

Порядком взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування¹³, визначено процедуру взаємодобору дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та осіб (потенційні опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), які виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину на виховання та спільне проживання, і осіб (опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), у сім'ях яких уже виховуються такі діти. Порядком встановлено, що для влаштування дитини в сім'ю опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів потрібна її згода. Згода дитини надається у разі, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може висловити згоду письмово або усно. З метою з'ясування питання щодо згоди дитини на влаштування в сім'ю опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, працівники служби у справах дітей, дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина, із залученням психолога цього закладу проводять із нею бесіду. За результатами бесіди складається акт про надання згоди дитини на влаштування в сім'ю. У випадку, якщо дитина у зв'язку з її віком або станом здоров'я не усвідомлює факту влаштування її у сім'ю, влаштування проводиться без її згоди.

Упродовж останніх років Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що дитина має бути заслухана, а її думка врахована судом. Судова практика свідчить, що суди у більшості справ ставлять на обговорення питання заслуховування думки дитини, ініціюючи його самостійно або задовольняючи клопотання батьків із цього приводу. При цьому в кожній конкретній ситуації опитування дитини здійснюється з урахуванням її віку та можливості висловити

¹²Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

¹³ Порядок взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2017 р. № 1485. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1250-17#n13>

власну думку¹⁴. Наприклад, у Постанові від 25 березня 2019 року у справі № 165/2240/16-ц¹⁵ Верховний Суд вказав, що при вирішенні питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини надається належна увага згідно з її віком і зрілістю. У Постанові Верховного Суду від 28 жовтня 2020 р. у справі № 241/47/19¹⁶ вказується, що з досягненням віку 10 років у дитини з'являється право не тільки бути вислуханою і почутою, але й право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у визначенні місця проживання. Водночас, на думку Верховного Суду, у низці випадків озвучена в судовому засіданні думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання (позбавлення батьківських прав, вибір місця проживання тощо), оскільки її думка не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона в силу малолітнього віку неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї¹⁷.

Доцільно згадати, що ЦПК України встановлює особливі вимоги до порядку допиту малолітніх або неповнолітніх свідків. Зокрема, допит малолітніх або неповнолітніх свідків проводиться у присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. При цьому, у виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Участь психолога при опитуванні дитини в суді є необхідною, такий фахівець може бути залучений одним із батьків або обома батьками чи бути штатним співробітником служби у справах дітей.

Європейські стандарти щодо забезпечення права дітей і молоді на участь в ухваленні рішень, які їх стосуються.

На міжнародному рівні Організація Об'єднаних Націй через Конвенцію про права дитини, Факультативні протоколи до неї та відповідні програми забезпечує основу для розробки політики щодо захисту дітей та їхніх прав. В Європі політику щодо захисту прав дітей формують Європейський Союз і Рада Європи. Зосереджуючись на основних цінностях – правах людини, демократії і верховенстві права, – Рада Європи об'єднує уряди європейських та інших держав із метою узгодження мінімальних правових стандартів у зазначеній сфері і

¹⁴ Врахування думки дитини: особливості процедури та релевантна судова практика. *Приватне життя та цивільні правовідносини*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/215459_vrakhuvannya-dumki-ditini-osoblivost-protseduri-ta-relevantna-sudova-praktika

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 25.03.2019 р. № 165/2240/16-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80950551?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.192757610.1310204730.1729512958-785829601.1713340425#_gl=1*t7ffw2*_gcl_au*MTM1MTk1NTIyOS4xNzI5NTEyOTU4

¹⁶ Постанова Верховного Суду від 28.10.2020 р. № 241/47/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/92566601?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.194516717.1310204730.1729512958-785829601.1713340425#_gl=1*r0vlg8*_gcl_au*MTM1MTk1NTIyOS4xNzI5NTEyOTU4

¹⁷ Постанова Верховного Суду від 13.07.2022 р. № 705/3040/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105359259?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.126287693.1310204730.1729512958-785829601.1713340425#_gl=1*1ugrxx0*_gcl_au*MTM1MTk1NTIyOS4xNzI5NTEyOTU4

відстежує, наскільки добре держави застосовують ці стандарти, надає технічну допомогу, часто у співпраці з ЄС. ЄС у своїй діяльності спирається на стандарти Рада Європи при розробці правових актів і угод¹⁸.

У 1996 році Радою Європи прийнято Європейську конвенцію про здійснення прав дитини¹⁹ (далі – Конвенція). Положеннями Конвенції визначено заходи, скеровані на захист і забезпечення прав дітей, зокрема при вирішенні сімейних спорів у судах. Передбачено, що дітям має бути дозволено реалізовувати свої права (наприклад, право на інформацію і право на висловлення своїх поглядів) самостійно або через інших осіб або уповноважені органи шляхом зміцнення та створення процесуальних прав, якими можуть користуватися самі діти. Так, Конвенція стосується проваджень у сімейних справах щодо дітей, які відбуваються в судових органах, тобто судах або адміністративних органах, що мають судові повноваження. Прикладами категорій справ, які держави можуть визначати як сімейні, є справи про: опіку; визначення місця проживання; встановлення батьківства; усиновлення; встановлення законної опіки; управління майном дітей.

Дія Конвенції поширюється на всіх дітей, які не досягли 18 років.

Право на участь дітей у прийнятті рішень, що їх стосуються, закріплено та конкретизовано в низці актів, ухвалених Радою Європи. Зокрема, з метою ефективної реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини та у розвиток основних принципів, визначених Конвенцією про права дитини, Комітетом міністрів Ради Європи прийнято Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянута) (2008 р.)²⁰. Відповідно до статті 5 цієї Конвенції згоду дитини на усиновлення визнано обов'язковою, якщо дитина є достатньо зрілою для висловлювання своєї думки. Встановлено, що національне законодавство держав повинно визначити вік, з якого дитина має дати свою згоду на усиновлення. Зазначено, що згода завжди повинна бути отримана від дітей, які досягли 14 років.

4 квітня 1997 року прийнято Конвенцію про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенцію про права людини та біомедицину²¹. Метою прийняття цього документа є закріплення правових гарантій кожній особі на повагу до її недоторканості та інших прав і основних свобод щодо застосування біології та медицини. Серед іншого, у змісті згаданого документа містяться положення, які передбачають згоду неповнолітньої особи на медичне втручання. Зазначається, що думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи.

¹⁸ The meanings of 'child participation' in international and European policies on children('s rights): A content analysis. *European Educational Research Journal*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14749041211034971>

¹⁹ European Convention on the Exercise of Children's Rights. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/COETSER/1996/1.html>

²⁰ Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута). URL: <http://www.worldlii.org/int/other/COETSER/2008/1.html>

²¹ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Рада Європи) від 04.04. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

13 березня 2009 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи прийнято Рекомендації щодо сприяння участі дітей у прийнятті рішень, які їх стосуються²². У документі зазначається, що згідно зі статтею 12 Конвенції про права дитини кожного разу, коли приймається рішення, яке стосується дитини, її думки, бажання та почуття повинні бути з'ясовані незалежно від її віку, статі, релігії, соціального статусу чи ситуації. У документі, зокрема, акцентовано увагу на необхідності участі дітей у прийнятті рішень у всіх сферах, особливо у сферах сімейного життя, усиновлення, охорони здоров'я, освіти, громадського життя, тощо. Наголошується на необхідності створення відповідних умов для того, щоб діти могли вільно висловлювати свою думку під час судових та адміністративних процедур в атмосфері поваги, довіри і взаєморозуміння. Державам-членам рекомендується розробити національні стратегії з визначенням дій для збільшення участі дітей у прийнятті рішень, які їх стосуються.

Радою Європи ухвалено низку стандартів і рекомендацій у сфері правосуддя, дружнього до дітей. Зазначені стандарти спрямовані на вдосконалення системи правосуддя та її адаптацію до особливих потреб дітей, що передбачає створення системи правосуддя, яка гарантує повагу та ефективну реалізацію всіх прав дітей. Основні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, містяться в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини²³ (далі – Керівні принципи). Керівні принципи встановлюють основні правила, яких держави повинні дотримуватися під час адаптації своїх систем правосуддя до конкретних потреб дітей. Керівні принципи застосовуються до всіх обставин, за яких діти можуть, на будь-якій підставі та в будь-якій спосіб, мати контакт із системою кримінального, цивільного чи адміністративного правосуддя. Ідеться про повагу права дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також права бути почутими під час розглядів питань, що їх стосуються.

Рекомендації Ради Європи щодо участі дітей та молоді віком до 18 років²⁴ охоплюють право дітей і молоді бути почутими в будь-якому середовищі, зокрема у школі, громаді та сім'ї, а також на національному та європейському рівнях (відповідно до цілей Рекомендацій термін «діти та молодь» означає будь-яку особу віком до 18 років). У Рекомендаціях викладено керівні принципи, яких повинні дотримуватися держав-члени, наприклад, щодо захисту права дітей і молоді на участь (можливість вільно висловлювати свої погляди, бути почутими та брати участь у прийнятті рішень із питань, що їх стосуються, тощо).

Варто зазначити, що 23 лютого 2022 року прийнято оновлену Стратегію Ради Європи з прав дитини (2022–2027): «Права дитини в дії: від постійного впровадження до спільних інновацій»²⁵. Стратегія визначає шість стратегічних

²² Promoting the participation by children in decisions affecting them. Recommendation 1864 (2009). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17721&lang=en>

²³ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

²⁴ Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers to member States on the participation of children and young people under the age of 18. URL: <https://rm.coe.int/09000016805cb0ca>

²⁵ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027): «Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation». URL:

цілей, зокрема: свободу від насильства; рівні можливості та соціальне включення; доступність технологій та їх безпечне використання; дружнє до дитини правосуддя; надання права висловлюватися кожній дитині; права дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях. Оскільки участь дітей часто ігнорується та є фрагментарною на національному рівні, існує потреба в більш скоординованому та стабільному підході, який забезпечуватиметься за допомогою постійних механізмів, що дозволять дітям більш систематично брати участь у прийнятті рішень. Зазначається, що дитина має право бути почутою, а її думка врахована, відповідно до віку та зрілості, в усіх рішеннях, які стосуються дитини. Стратегією визначено низку заходів для забезпечення вільної та змістовної участі дітей: залучення дітей та приділення належної уваги їхнім поглядам у розробці, впровадженні та оцінці стандартів, політики та заходів Ради Європи; розширення можливостей і сприяння безпечній та етичній участі дітей шляхом впровадження політики захисту дітей, захисту даних та етичних принципів збору даних, а також гарантування доступу дітей до інформації; сприяння участі дітей у прийнятті рішень, що стосуються їхнього здоров'я, а також оцінка надання послуг дітям і сім'ям; сприяння розробці національних стратегій або планів дій щодо участі дітей тощо.

Стаття 3 Договору про Європейський Союз²⁶ визначає мету ЄС – сприяння захисту прав дитини. Відповідно Хартія основоположних прав ЄС²⁷ встановлює право дитини на захист і піклування, право на вільне висловлення своїх поглядів (стаття 24). На виконання зобов'язання щодо сприяння захисту прав дітей Європейською комісією розроблено Порядок денний ЄС щодо прав дитини (2011–2014)²⁸. Окрему увагу в зазначеному документі зосереджено на створенні умов для реалізації дитиною права висловлювати свою думку і брати участь у прийнятті рішень, які її стосуються. Незважаючи на те, що Європейська комісія підтвердила свою постійну прихильність координації і впровадженню ініціатив щодо прав дитини, тільки у 2021 році було прийнято Стратегію ЄС з прав дитини (далі – Стратегія ЄС)²⁹. Із прийняттям Стратегії ЄС Європейська комісія взяла зобов'язання поставити дітей та їхні найкращі інтереси в центр політики ЄС через свої внутрішні та зовнішні дії. Також у Стратегії ЄС зазначається, що держави-члени ЄС мають сприяти розробці відповідних національних стратегій і програм.

У Стратегії ЄС сформовано 6 пріоритетних напрямів розвитку прав дітей³⁰:

[https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5a064%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5a064%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

²⁶ Consolidated version of the Treaty on European Union - TITLE I: COMMON PROVISIONS - Article 3 (ex Article 2 TEU). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A12008M003>

²⁷ CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

²⁸ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS An EU Agenda for the Rights of the Child /*COM/2011/0060 final*/. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52011DC0060>

²⁹ EU strategy on the rights of the child : EUROPEAN COMMISSION Brussels, 24.3.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142>

³⁰ The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en

Тематичні сфери Стратегії ЄС з прав дитини

Участь дитини у політичному і демократичному житті

Соціально-економічна інтеграція, охорона здоров'я та освіта

Протидія насильству над дітьми та забезпечення захисту дітей

Правосуддя, дружнє до дитини

Цифрове та інформаційне суспільство

Глобальний вимір

У межах цього дослідження заслуговують на увагу перший і четвертий напрями. Так, у першому напрямі «Участь у політичному та демократичному житті: ЄС, який дає дітям змогу бути активними громадянами та членами демократичних суспільств» наголошується на праві дітей бути активними членами суспільства (допомагати формувати, впроваджувати та оцінювати політичні пріоритети). Європейська комісія пропонує державам-членам такі кроки: розробка та просування доступних версій і форматів Хартії основних прав та інших ключових інструментів ЄС; розробка і просування рекомендацій щодо використання мови, дружньої до дітей, у документах, а також на заходах зацікавлених сторін і зустрічах із дітьми-учасниками; підвищення обізнаності та знань про права дитини, зокрема для фахівців, які працюють із дітьми, шляхом проведення інформаційних кампаній та навчальних заходів тощо.

У напрямі «Правосуддя, дружнє до дітей: ЄС, де система правосуддя підтримує права та потреби дітей» наголошується на проблемах, пов'язаних із доступом дітей до правосуддя, і йдеться про отримання ефективних засобів правового захисту у разі порушення їхніх прав.

На виконання зобов'язань, визначених у Стратегії ЄС, Європейська комісія прийняла Рекомендацію щодо розробки та зміцнення інтегрованих систем

захисту дітей у найкращих інтересах дитини³¹. Рекомендація пропонує мультидисциплінарний підхід до захисту дітей. Так, органи влади на різних рівнях (від держав-членів до регіональних або місцевих органів влади, спеціалісти різних секторів (наприклад, правоохоронні органи, освітні працівники, соціальні працівники, медичні працівники, судді чи інші юридичні спеціалісти), приватний сектор, міжнародні організації та організації громадянського суспільства повинні працювати разом із метою захисту дітей від будь-якої форми насильства. Понад 1000 дітей поділилися своїми думками через нову платформу участі дітей ЄС щодо того, що їм потрібно, щоб почуватися в безпеці. Рекомендація супроводжується повідомленням³² і додатком³³ із ключовими законами ЄС, політикою та механізмом фінансування заходів щодо захисту дітей.

13 травня 2024 року за результатами зустрічі з представниками урядів держав-членів ухвалено Висновки з питань європейської та міжнародної політики щодо дітей, молоді і прав дітей³⁴. У Висновках містяться рекомендації державам-членам щодо інтеграції та забезпечення прав дітей у відповідних сферах суспільного життя, а також вказується на необхідність розробки і впровадження національних стратегій чи політик щодо прав дитини. Важливим є те, що Рада ЄС закликає до структурного включення участі дітей і молоді в процеси прийняття рішень і підкреслює право дитини бути поінформованою про свої права, а також про їхні обов'язки та роль у створенні інклюзивного суспільства.

Забезпечення права дітей і молоді на участь в ухваленні рішень, які їх стосуються, в окремих державах-членах Ради Європи.

Усі держави-члени Ради Європи приєдналися до Конвенції про права дитини та Європейської Конвенції про здійснення прав дитини і взяли зобов'язання щодо вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів задля здійснення прав, визначених цими актами.

Наприклад, у **Чехії** Закон про соціально-правовий захист дітей³⁵ визначає, що дитина, яка здатна висловлювати власну думку, має право з метою соціального та правового захисту вільно висловлювати цю думку під час обговорення всіх питань, які її стосуються, навіть без присутності батьків чи інших осіб, відповідальних за виховання дитини. Висловлюванням дитини приділяється належна увага відповідно до її віку та розумової зрілості при обговоренні всіх питань, що стосуються її особистості. У своїй діяльності орган

³¹ COMMISSION RECOMMENDATION of 23.4.2024 on developing and strengthening integrated child protection systems in the best interests of the child. URL: https://commission.europa.eu/document/download/36591c9b-1b0a-4130-985e-332fd87d40c1_en?filename=C_2024_2680_1_EN_ACT_part1_v8.pdf

³² Putting Children's Interests First: A Communication accompanying the Commission Recommendation on Integrated Child Protection Systems. URL: https://commission.europa.eu/document/download/8f6275a1-1c76-4028-ae25-b190e830b4d1_en?filename=COM_2024_188_1_EN_ACT_part1_v4.pdf

³³ ANNEX to the Strasbourg, 23.4.2024 COM(2024) 188 final ANNEX Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Putting Children's Interests First: a Communication accompanying the Commission Recommendation on Integrated Child Protection Systems. URL: https://commission.europa.eu/document/download/2c17a092-757b-4765-a694-423abf9ae4a0_en?filename=COM_2024_188_1_EN_annexe_autre_acte_part1_v2.pdf

³⁴ Conclusions of the Council and of the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council on the European and international policy agendas on children, youth and children's rights : Brussels, 13 May 2024. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9769-2024-INIT/en/pdf>

³⁵ Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>

соціально-правового захисту враховує бажання і почуття дитини з урахуванням її віку та розвитку, щоб не поставити під загрозу та не порушити її емоційний і психологічний розвиток. Згідно із Законом дитина старше 12 років вважається здатною отримувати інформацію, формувати власну думку та доносити її.

У **Франції** Цивільним кодексом закріплено право неповнолітньої особи бути заслуханою у будь-якій процедурі, що її стосується³⁶. Кодекс не встановлює вік, з якого згадане право може бути реалізоване, акцентується увага на здатності дитини розуміти, що відбувається, усвідомлювати ситуацію, в якій вона перебуває, мати можливість висловлювати свої почуття з приводу цієї ситуації. В окремих положеннях Кодексу, якими регулюються питання батьківської влади, встановлено, що батьки залучають дитину до прийняття рішень, які її стосуються, відповідно до її віку та ступеня зрілості.

У **Литві** Законом про основи захисту прав дитини³⁷ закріплено право дитини бути почутою. Встановлено, що дитина, яка вміє сформулювати власну думку, повинна бути вислухана в усіх питаннях, що її стосуються, і її думка повинна бути врахована, якщо це не суперечить інтересам дитини. Дитина повинна бути заслухана безпосередньо, а якщо це неможливо – через представника дитини. Право дитини бути почутою гарантується: створенням середовища, яке дозволяє дитині скористатися цим правом; наданням необхідної інформації, порад з урахуванням її віку та зрілості; залученням (наскільки це можливо) осіб зі спеціальними знаннями, у разі необхідності. Батьки або інші законні представники дитини під час прийняття будь-якого рішення щодо дитини повинні вислухати і врахувати думку дитини. Нормами Цивільного кодексу³⁸ врегульовано основні аспекти щодо врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя у сім'ї (зокрема, у контексті вирішення питань про призначення опікуна (піклувальника), усиновлення дитини, визначення місця проживання дитини тощо).

Наразі спостерігаються тенденції до реформування законодавства в державах-членах Ради Європи у сфері захисту прав дітей, зокрема акцентується увага на забезпеченні участі дітей та молоді у процесах прийняття рішень. Наприклад, у 2023 році в **Норвегії** набрав чинності Закон про охорону дитинства³⁹ (далі – Закон), який, серед іншого, містить правила щодо участі дитини і права бути почутою. Зокрема, встановлено, що дитина, яка здатна формувати власну думку, має право брати участь у вирішенні всіх питань, що її стосуються. Діти мають право звертатися до служби захисту дітей незалежно від згоди батьків і без попереднього повідомлення батьків. Також дитина повинна отримувати адекватну та адаптовану інформацію і має право вільно висловлювати свою думку, яку потрібно вислуховувати та враховувати відповідно до віку і зрілості дитини.

У розвиток положень Закону Міністерством у справах дітей та сім'ї затверджено Положення про участь дітей у відносинах зі службою захисту

³⁶ Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006117880/#LEGISCTA000031345334

³⁷ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/asr>

³⁸ LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINIS KODEKSAS. URL: <https://www.infolex.lt/ta/60696>

³⁹ Lov om barnevern (barnevernsloven). URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-97>

дітей⁴⁰. Положення прийнято з метою посилення участі та впливу дитини на її контакти зі службою захисту дітей та налагодження належного процесу участі, зокрема, виявлення думки дитини протягом усього процесу. Забезпечення належної участі має зміцнити правову безпеку дитини і сприятиме прийняттю правильних рішень у найкращих інтересах дитини. Служба захисту дітей повинна враховувати етнічне, культурне, мовне та релігійне походження дитини.

Цікавим є досвід Норвегії щодо запровадження інституту «*довіреної особи дитини*». Відповідно до Закону дитині надається право обрати особу, якій вона довіряє, для зустрічі зі службою захисту дітей. Така довірена особа має бути повнолітньою (має виповнитися 18 років). Батьки дитини не можуть виконувати функції довіреної особи. Служба захисту дітей повинна повідомити обрану особу про її обов'язки і функції. Довірена особа має бути джерелом безпеки і підтримки для дитини, не має права висловлювати власні думки чи оцінки, не бере офіційної участі в судовому розгляді справи і не має права на фінансову компенсацію.

Відзначимо, що останніми роками в низці європейських держав проведені дослідження щодо стану забезпечення реальної участі дітей і молоді у процесах прийняття рішень, які їх стосуються. У дослідженнях брали участь діти та молодь, які зазначили, що хоча вони можуть висловлювати свою думку в сім'ї, школі, в інших середовищах, однак дорослі не завжди беруть її до уваги, ухвалюючи остаточні рішення⁴¹.

Заслуговує на увагу досвід *Ірландії*, де було прийнято Національну Стратегію щодо участі дітей та молоді в прийнятті рішень на 2015–2020 роки⁴². Національна Стратегія зосереджувалася на повсякденному житті дітей і молоді, місцях і середовищі, де вони мають право голосу при прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, зокрема в суспільстві, освітньому процесі, а також у правових питаннях. Цей документ, у першу чергу, стосувався дітей і молоді віком до 18 років. У 2023 році опубліковано остаточний звіт про виконання заходів, передбачених Національною стратегією. У квітні 2021 року прийнято Національні основи участі дітей і молоді в процесах прийняття рішень⁴³.

Принагідно згадаємо про спільний проєкт Європейського Союзу та Ради Європи «CP4EUROPE – Зміцнення національних рамок та діяльності щодо участі дітей в Європі», який мав на меті сприяти просуванню права дітей на участь як на національному, так і на загальноєвропейському рівнях відповідно до стандартів та інструментів Ради Європи, що діють у цій сфері

⁴⁰ Forskrift om barns medvirkning i barnevernet. URL: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2023-10-12-1631>

⁴¹ Vaiko teisių užtikrinimas – ne tik Lietuvos, bet ir Europos Sąjungos prioritetų centre. URL: https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/vaiko-teisiu-uztikrinimas-ne-tik-lietuvos-bet-ir-europos-sajungos-prioritetu-centre/?_cf_chl_tk=18PB3IE0X6Azp7V9cJHiGyYlnVmGdbaNMTVJL.TU8jA-1730208038-1.0.1.1-V4NnEW0dyPsFauSueL28dQEf4PRILevqW7Kybo.SH4Q

⁴² Irish National Strategy on Children and Young People's Participation in Decision-Making (2015-2020). URL: <https://eurochild.org/resource/irish-national-strategy-on-children-and-young-peoples-participation-in-decision-making-2015-2020/>

⁴³ National Framework for Children and Young People's Participation in Decision-making. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/ireland/55-national-strategy-to-increase-youth-participation>

**Показники для вимірювання прогресу держав
у просуванні права дітей і молоді на участь у прийнятті рішень, що їх
стосуються⁴⁴.**

Захист права на участь

- Закріплення у конституціях та законодавстві
- Формування та реалізація міжгалузевих національних стратегій реалізації прав дитини
- Функціонування незалежного інституту захисту прав дитини
- Наявність законодавчих механізмів, які дозволяють дітям реалізувати своє право на участь у судових та адміністративних провадженнях
- Запровадження дружніх до дітей процедур розгляду скарг

**Сприяння обізнаності про право на
участь**

- Запровадження навчальних програм підготовки фахівців, які працюють з дітьми і для дітей
- Інформування дітей про їхнє право на участь

Створення просторів для участі

- Представництво дітей на шкільному, місцевому, регіональному і національному рівнях
- Запровадження у місцевих службах зворотного зв'язку, орієнтованого на дітей
- Забезпечення участі дітей у моніторингу Конвенції про права дитини, відповідних актів Ради Європи

Проект впроваджувався протягом 27 місяців (1 квітня 2021 р. – 30 червня 2023 р.) у 5 державах-партнерах: Чехії, Фінляндії, Ісландії, Португалії, Словенії. Результати включили оцінку національних механізмів, розробку модельних національних стратегій, посібників, тестувальних і навчальних матеріалів, спрямованих на розвиток спроможності щодо колективної та індивідуальної участі дітей⁴⁵.

⁴⁴ Indicators for measuring progress in promoting the right of children and young people under the age of 18 to participate in matters of concern to them. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806482d9>

⁴⁵ CP4 Europe - Strengthening National Child Participation Frameworks and Action in Europe (EU-CoE Joint Project). URL: <https://www.coe.int/en/web/children/cp4europe>

Висновки.

Захист прав дитини є одним із пріоритетних напрямів європейської політики. Аналіз джерел права ЄС і Ради Європи щодо прав дитини дає підстави стверджувати про визнання європейською спільнотою необхідності захисту прав та забезпечення найкращих інтересів дитини, а також про напрацювання ефективного механізму такого захисту. Врахування найкращих інтересів дитини є керівним принципом під час розробки європейських стандартів із прав дитини. Проведений аналіз свідчить, що законодавство європейських держав щодо захисту прав дитини, як правило, ґрунтується на Конвенції про права дитини. Конвенція покладає на європейські держави спільні юридичні зобов'язання і впливає на забезпечення захисту прав дітей відповідними інституціями.

Рада Європи системно спрямовує свою діяльність на підтримку, розвиток і захист прав дитини, ставлячи питання участі дітей у прийнятті рішень, що їх стосуються, у центрі своєї програми захисту прав дитини. Одним із ключових меседжів є забезпечення права дитини бути почутою і мати право голосу при прийнятті всіх рішень, що її стосуються (удома, у громаді, школі, щодо індивідуальних правових та адміністративних питань).

Наведена позиція сформульована в низці актів, прийнятих Радою Європи та її органами, зокрема: Європейській конвенції про здійснення прав дитини, Європейській конвенції про усиновлення дітей, Конвенції про права людини та біомедицину, Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дитини, Рекомендаціях щодо участі дітей та молоді віком до 18 років, Стратегії Ради Європи з прав дитини (2022–2027) тощо. У згаданих документах визначено низку заходів для забезпечення вільної та змістовної участі дітей у прийнятті рішень, які їх стосуються.

Повага та захист прав дитини є одним із керівних напрямів діяльності ЄС відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах. Національну систему захисту прав дитини, яка функціонує в державах-членах ЄС, доповнює система захисту на рівні ЄС. Окрему увагу у своїй діяльності ЄС зосереджує на створенні умов для реалізації дитиною права на висловлення своєї думки і участь у прийнятті рішень, які її стосуються. У Стратегії ЄС з прав дитини зазначається, що діти мають право бути активними членами суспільства. Вказується, що держави-члени повинні сприяти розробці національних стратегій і програм для прискорення деінституціалізації та переходу до якісних послуг догляду в сім'ї та громаді, із належним акцентом на підготовку дітей до виходу з опіки.

Проведений аналіз свідчить, що в окремих державах прийнято спеціальні нормативно-правові акти, положення яких регулюють питання участі дитини в прийнятті рішень, що її стосуються, і право бути почутою, зокрема під час взаємодії дитини зі службою захисту дітей (Норвегія). Крім того, у своїх стратегічних документах щодо участі дітей та молоді держави зосереджуються на вжитті заходів по забезпеченню права голосу дитини при прийнятті рішень, які впливають на її життя (Ірландія).

Зацікавлення викликає досвід Норвегії у контексті запровадження інституту довіреної особи дитини. Така особа обирається дитиною самостійно із кола осіб, яким вона довіряє. Довірена особа має бути джерелом безпеки і

підтримки для дитини під час вирішення питань, які стосуються забезпечення найкращих інтересів дитини.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*